



EXEMPLÁRNÍ NÁHRADA ŠKODY V ANGLOAMERICKÝCH A KONTINENTÁLNÍCH PRÁVNÍCH ŘÁDECH



Martin Kavěna LL.B., B.C.L.

Parlament České republiky
Kancelář Poslanecké sněmovny
Parlamentní institut

Obsah

1) Úvod	3
2) Exemplární náhrada škody v anglosaských státech	4
a) Velká Británie	4
b) Austrálie	6
c) Nový Zéland	7
d) Spojené státy americké	7
e) Kanada	9
3) Exemplární náhrada škody jako nástroj odlišného regulačního modelu pro vynucování práva ...	11
a) Přesun k soukromoprávní regulaci jako vhodnějšímu nástroji pro vynucování práva v USA..	11
b) Přesun k soukromoprávní regulaci jako vhodnějšímu nástroji pro vynucování práva v Evropské unii	13
4) Exemplární náhrada škody ve státech s kontinentální právní tradicí	15
a) Québec	15
b) Filipíny	16
c) Další státy – Itálie, Brazílie	17
5) Zdroje	18

1) Úvod

Exemplární náhrada škody (angl. punitive damages, exemplary damages) je pojem, který se v angloamerickém právu užívá k označení náhrady škody s represivní funkcí v rámci občanskoprávního řízení. Jde o situaci, kdy soud rozhodne, že žalovaná strana musí nejen nahradit skutečnou újmu, kterou způsobila žalující straně, ale i zaplatit částku, která má represivní i odstrašující funkci. Exemplární náhrada škody má původ již v antických právních řádech a dokumentech - Chamurapiho zákoník staré Mesopotamie¹, Bible², babylonské zákony, resp. hinduistický zákon Manu³. Tyto starověké texty příliš nerozlišovaly mezi trestními a občanskoprávními postihy, tj. několikanásobná náhrada škody zaplacená oběti představovala jak trest, tak náhradu způsobené škody. V případě neschopnosti zaplatit byl vykonán náhradní trest - např. poprava.

Již z těchto antických příkladů je zřejmé, jak obtížné je i v dnešní době zařadit exemplární náhradu škody do kategorie občanskoprávní nebo trestněprávní. Navíc pokud dojde k trestnímu a následně občanskoprávnímu řízení, případné rozhodnutí o exemplární náhradě škody v občanském řízení může představovat porušení zásady *ne bis in idem* (zákazu dvojího potrestání za stejný čin), pokud byl viník již potrestán v trestním řízení. Z tohoto důvodu odmítá většina kontinentálních právních řádů zavedení jakékoli normy, která by umožňovala uložení exemplární náhrady škody v občanskoprávním řízení. Naopak anglosaské common law neřeší teoretickou otázku rozporu exemplární náhrady škody se zásadou *ne bis in idem*, avšak některé jurisdikce zkoumají (více či méně), zda byl viník již potrestán v trestním řízení, resp. jaká je pravděpodobnost, že bude potrestán za tento čin v budoucnu. V systémech common law může dojít i k paradoxní situaci, a to vzhledem k odlišným pravidlům týkajících se hodnocení důkazů: trestní soud podezřelého zproští viny, avšak občanskoprávní soud mu uloží, aby oběti škodu nahradil, včetně exemplární náhrady škody, která ho má potrestat. V takovém případě dochází k potrestání za čin, který žalovaná osoba dle trestního soudu nespáchala (z hlediska kontinentálního práva jde o porušení zásady *res iudicata* - věc již byla rozhodnuta). Další problém, který vzniká při smíchání trestních a občanskoprávních institutů, je ten, že exemplární náhrada škody plyne navrhovateli *navíc* k náhradě škody za skutečně

¹ § 8 chamurapiho zákoníku: "Kdo ukradne krávu, ovci, osla, prase nebo kozu, zaplatí třicetinásobek, pokud patří bohu nebo soudu, nebo desetinásobek, pokud patří svobodnému muži. Nemá-li zloděj čím zaplatit, bude popraven."

² např. 2. Kniha Mojžíšova zvaná Exodus 22:1: "Když někdo ukradne býka nebo beránka a zabije ho nebo prodá, nahradí býka pěti dobytčany a beránka čtyřmi ovci."

utrpenou újmu. Dochází tedy k určité míře bezdůvodného obohacení navrhovatele (angl. windfall), protože dostane víc, než je jeho skutečně utrpená škoda.⁴

Kromě anglosaských států existuje jen několik států s kontinentální právní tradicí, které umožňují v omezeném rozsahu ukládat exemplární náhradu škody (viz níže).

2) Exemplární náhrada škody v anglosaských státech

Neexistují jednotná pravidla, která by upravovala exemplární náhradu škody ve všech jurisdikcích common law. Jednotlivé jurisdikce se liší, pokud jde o chápání cílů exemplární náhrady škody, okolností, za kterých mohou být uloženy, resp. okolností, které musí vzít soud v úvahu při rozhodování o jejich výši.

a) Velká Británie

Již v roce 1763 rozhodl anglický soud ve věci *Wilkes v. Wood*⁵ o exemplární náhradě škody v případě, který se týkal nedovolené domovní prohlídky provedené na příkaz státního sekretáře. Ten nechal prohlídku provést v domě nakladatele, kterého podezíral z publikace letáku, který měl urazit krále. Soudce své rozhodnutí odůvodnil tím, že cílem exemplární náhrady škody by mělo být uspokojit nárok poškozeného, potrestat provinilého, odradit obdobné zavrženíhodné chování v budoucnosti a ukázat nesouhlas soudu, resp. poroty, s chováním provinilého. V následujících letech soudy běžně ukládaly exemplární náhradu škody v občanských sporech o mimosmluvní odpovědnosti za škodu (torts), ať už šlo o škodu způsobenou napadením, pomluvou, nedovoleným vstoupením na cizí pozemek atd., nikdy však v případech týkajících se odpovědnosti za škodu způsobenou porušením smluvních závazků.

V roce 1964 rozhodl House of Lords ve věci *Rookes v. Barnard*⁶, že omezí případy, v nichž soud může rozhodnout o exemplární náhradě škody. Soud rozhodl, že exemplární náhradu škody lze přiznat jen ve třech případech: (1) pokud jde o škodu, která vznikla v důsledku svévolného,

³Gotanda, John, "Punitive Damages: A Comparative Analysis" (2003, paper 8 Villanova University School of Law, School of Law Working Paper Series).

⁴ Protiargumentem však může být skutečnost, že exemplární náhrada škody alespoň pokryje škodu navrhovatele, kterou nelze vyčíslit (např. stres navrhovatele spojený s účastí na soudním řízení), resp. pokryje náklady, které nelze zohlednit (platby za právní služby advokáta, které jdou nad rámec sazebníku a které soud nemůže naříditi žalovanému, aby uhradil), nicméně soudy v jurisdikcích common law se spíše přiklání k názoru, že exemplární náhrada škody nemá za cíl kompenzovat, ale potrestat.

⁵ *Wilkes v. Wood*, 98 Eng. Rep. 489 (C.P. 1763).

protiústavního nebo utlačujícího úředního postupu, *nebo* (2) pokud jednání žalované strany bylo takové, že v důsledku tohoto jednání získala větší prospěch, než byla skutečná újma žalující strany, *nebo* (3) pokud zákon pro daný případ stanoví možnost exemplární náhrady škody. V prvním případě musí jít o svévolný, protiústavní nebo utlačující výkon státní moci, např. policií, obecními úředníky a dalšími státními zaměstnanci⁷. Ve druhém případě musí jít o jednání, které mělo za cíl *obohatit* žalovaného i přesto, že on věděl, že jeho jednání je protizákonné – např. nelegální postup pronajímatele s cílem vystěhovat nájemce z bytu, aby bylo možné byt pronajmout jinému nájemci za vyšší nájemné.⁸ Ve třetím případě jde jen o minimální počet zákonů, které výslovně umožňují přiznání exemplární náhrady škody. Exemplární náhrada škody již tedy není přípustná v případech odpovědnosti za škodu způsobenou nedbalostí.

Spadá-li případ do jedné z výše uvedených kategorií, judikatura stanoví 6 okolností, které musí soud zohlednit při rozhodování o tom, zda nařídí exemplární náhradu škody:

- aby soud nařídil exemplární náhradu škody, musí být náhrada škody za skutečně způsobenou újmu nedostatečná k potrestání žalovaného a odrazení jiných od obdobného jednání a aby soud dostatečně vyjádřil nesouhlas s jednáním žalovaného,
- žalující strana musí být obětí protizákonného jednání žalovaného,
- pokud již žalovaný byl potrestán (např. v rámci trestního řízení), neměl by ho soud potrestat znovu tím, že nařídí zaplatit exemplární náhradu škody (zásada *ne bis in idem*),
- větší počet obětí může znemožnit uložení exemplární náhrady škody, zejména pokud některé oběti nejsou známé, nebude možné mezi nimi exemplární náhradu rozdělit.
- pokud žalovaný jednal v dobré víře, nemusí být exemplární náhrada škody vhodná,
- pokud je žalovaná strana spoluvinníkem nebo má částečný podíl na způsobené škodě, nemusí být exemplární náhrada škody vhodná.

Pokud jde o výši exemplární náhrady škody, pak soud obvykle přihlédne k majetkovým poměrům žalovaného a k otázce obohacení žalujícího, který by případně exemplární náhradu škody obdržel. Rozhoduje-li *porota* o výši exemplární náhrady škody, stanoví judikatura, že by soudce měl porotu požádat, aby měla na vědomí, že exemplární náhrada škody jde nad rámec kompenzace za újmu, kterou utrpěl poškozený, a že jde o určitou formu potrestání. Dále pak by měla porota rozhodnout o

⁶ *Rookes v. Barnard*, [1964] A.C. 1129 (H.L.).

⁷ *Cassell & Co., Ltd. v. Broome*, [1972] 1 All E.R. 801 (H.L.).

⁸ *Branchette v. Beaney*, [1992] 3 All E.R. 910 (C.A.), *Drane v. Evargelou*, [1978] 2 All E.R. 437 (C.A.).

exemplární náhradě škody jen v případech, kdy je standardní náhrada škody nedostatečná, aby byl žalovaný potrestán za své chování, výše exemplární náhrady škody by pak měla být na spodní hranici toho, co již dostatečně vyjadřuje nesouhlas poroty s jednáním žalovaného. Jen zcela výjimečně by exemplární náhrada škody měla být vyšší než trojnásobek náhrady škody za skutečně utrpěnou újmu.

b) Austrálie

Na rozdíl od Velké Británie, neplatí v Austrálii pravidla, která stanovil House of Lords v případě *Rookes v. Barnard*. Exemplární náhrada škody je přípustná v jakémkoli případě mimosmluvní odpovědnosti za škodu, pokud se žalovaný vědomě dopustil jednání, které poškodilo práva žalujícího.⁹ Na rozdíl od Velké Británie může soud nařídít exemplární náhradu škody i v případě škody způsobené nedbalostí, pokud žalovaný vědomě jednal nedbale a bezohledně vůči právům žalujícího. I v Austrálii však platí pravidlo, že exemplární náhradu škody může soud přiznat, jen pokud by náhrada škody za skutečně způsobenou újmu byla nedostatečná, aby soud potrestal žalovaného, odradil lidi od obdobného jednání a aby soud dostatečně vyjádřil nesouhlas s jednáním žalovaného.¹⁰ Pokud byl žalovaný již potrestán v rámci trestního řízení (např. trestem odnětí svobody), nelze nařídít exemplární náhradu škody.¹¹ Některé australské státy pak přijaly zvláštní zákony, které zakazují exemplární náhradu škody v případě automobilových nehod nebo pracovních úrazů, resp. v případě pomluvy.

Při stanovení výše exemplární náhrady škody soud přihlédně k jednání žalovaného a rozsahu jím způsobené škody, případně rozsahu zisku plynoucího z tohoto jednání, stejně tak jako k nutnosti, aby výše exemplární náhrady škody měla odstrašující účinek a aby nedošlo k nežádoucímu bezdůvodnému obohacení navrhovatele. Odvolací soud může snížit výši exemplární náhrady škody, o které rozhodla porota, pokud jde o nepřiměřenou částku, tj. pokud „rozumně uvažující porota“ by k takovéto částce nemohla dospět a částka je neúměrná vzhledem k okolnostem daného případu.¹²

⁹ *Whitfeld v. DeLauret & Co. Ltd.* (1920) 29 C.L.R. 71, 77

¹⁰ *Backwell v. AAA* (1997) 1 V.R. 182, 1996

¹¹ *Gray v. Motor Accident Commission* (1998) 196 C.L.R. 1, 14

¹² *Coyne v. Citizen Finance Ltd.* (1991) 172 CLR 211, 238.

c) Nový Zéland

Ačkoli exemplární náhrada škody je na Novém Zélandu často využívaným institutem, výše takovéto náhrady je obvykle nízká ve srovnání s jinými jurisdikcemi common law. Stejně jako v Australii, i novozélandské soudy odmítají anglickou judikaturu uvedenou v případě *Rookes v. Barnard* a exemplární náhradu škody může uplatnit navrhovatel v každém občanskoprávním řízení, který se týká mimosmluvní odpovědnosti žalovaného, včetně pomluvy a škod způsobených nedbalostí. Soud nařídí exemplární náhradu škody, jen pokud se žalovaný dopustil vážného pohrdání vzhledem k právům navrhovatele, resp. měl vůči navrhovateli zlou vůli.¹³ Tato podmínka platí i v případě škody způsobené nedbalostí – v takovém případě soud musí shledat, že žalovaný se svou nedbalostí dopustil hrubého a zjevného pohrdání navrhovatelem.

Při stanovení výše exemplární náhrady škody přihlédne soud k závažnosti jednání žalovaného a rozsahu škody (výše exemplární náhrady škody by měla být vždy úměrná závažnosti jednání žalovaného), dále i k zásadě, že výše exemplární náhrady škody by měla být nízká a že by nemělo dojít k nadměrnému bezdůvodnému obohacení navrhovatele. Soud rovněž přihlédne k finančním možnostem žalovaného a k tomu, zda již byl žalovaný potrestán za stejný čin. Vzhledem k tomu, že novozélandské soudy dbají na to, aby výše jakékoli exemplární náhrady škody byla vždy relativně nízká, někteří komentátoři zmiňují skutečnost, že může být nevýhodné pro navrhovatele vůbec žádat exemplární náhradu škody, jejíž konečná výše nemusí ani pokrýt zvýšené výdaje navrhovatele na právní služby spojené s takovou žádostí.

d) Spojené státy americké

Exemplární náhrada škody není v USA upravena jednotně. Kromě obecného právního základu daného common law platí množství různých předpisů na státní i federální úrovni, které upravují či omezují právo navrhovatele žádat exemplární náhradu škody. Tento institut je chápán jako způsob, kterým je žalovaná strana potrestána za protizákonné nebo zlomyslné jednání a kterým je tato osoba (stejně jako široká veřejnost) odrazována od takového jednání v budoucnosti.¹⁴ Exemplární náhradu škody lze žádat ve sporech, které se týkají jak mimosmluvní odpovědnosti za škodu, tak i ve sporech týkajících se smluvních závazků, majetkoprávních sporech, námořním právem, pracovněprávních sporech i rodinném právu. Výjimku tvoří státy Nebraska a Washington, které

¹³ *Taylor v. Beere* [1982] 1 NZLR 81.

¹⁴ *Cooper Indus., Inc. V. Leatherman Tool Group, Inc.* 532 US 424, 424 (2001).

neumožňují exemplární náhradu škody, Louisiana, New Hampshire a Massachusetts neumožňují exemplární náhradu škody, kromě případů, kdy je stanovena zákonem (tj. vylučují obecná pravidla common law o exemplární náhradě škody). Některé federální zákony výslovně umožňují exemplární náhradu škody, např. *Comprehensive Environmental Response Compensation and Liability Act (CERCLA)*¹⁵.

Na rozdíl od Austrálie a Nového Zélandu, většina států USA umožňuje soudům uložit exemplární náhradu škody i v případech, kdy žalovaná strana již byla (nebo kde lze očekávat, že bude) potrestána za tentýž čin v rámci trestního řízení. Zásada *ne bis in idem* (v americkém právu tzv. zákaz „double jeopardy“) je chápána restriktivně a má se za to, že se vztahuje jen na trestněprávní řízení. Zákaz dvojího trestněprávního postihu za tentýž čin tedy nevylučuje exemplární náhradu škody v rámci občanského řízení. Z hlediska amerických soudů slouží občanskoprávní a trestní sankce odlišným účelům: zatímco trestní sankce (odnětí svobody, peněžitý trest) mají za cíl odčinit křivdu vůči *veřejnosti*, občanskoprávní sankce, včetně exemplární náhrady škody, mají za cíl odčinit křivdu ve vztahu k *navrhovateli*.

Pokud jde o výši exemplární náhrady škody, pak americké soudy poskytují porotám značnou volnost při hodnocení všech relevantních faktorů – tj. závažnosti jednání žalovaného a potřebě odradit žalovaného i širší veřejnost od obdobného chování v budoucnosti. Některé státy však omezují maximální výši exemplární náhrady škody – ať už absolutní výší (\$ 250 000 v Alabamě a Georgii) nebo násobkem náhrady škody za skutečně způsobenou újmu (\$ 350 000 nebo pětinasobek náhrady škody za skutečně způsobenou újmu-může být i více než 350 000\$). Nejvyšší soud však ve věci *BMW of North America, Inc. v. Gore*¹⁶ rozhodl, že v některých krajních případech může soud snížit výši exemplární náhrady škody, o které rozhodla porota, jde-li o nadměrnou částku, která se přičí ústavnímu právu na spravedlivý proces (due process). Soud musí vždy přihlídnout ke třem faktorům: proporcionalita exemplární náhrady škody ve vztahu k závažnosti jednání žalovaného (míra zavrženíhodnosti), proporcionalita exemplární náhrady škody ve vztahu k náhradě škody za skutečnou újmu (např. exemplární náhrada škody, která je pětinasobkem náhrady škody za skutečnou újmu není vhodná) a úměrnost exemplární náhrady škody s ohledem na výši sankce, která by mohla být uložena v rámci trestního, přestupkového či správního řízení (tj. občanskoprávní exemplární náhrada škody by neměla mnohonásobně

¹⁵ CERCLA 42 USC §9607(c)(3)(1994).

¹⁶ *BMW of North America, Inc. v. Gore*, 517 US 559.

překračovat obdobnou veřejnoprávní sankci). Není-li dána určitá rozumná úměrnost v těchto třech bodech, může být výše exemplární náhrady škody považována za protiústavní.

e) Kanada

V kanadských provinciích (s výjimkou Québecu) platí common law, včetně pravidel o exemplární náhradě škody. Soudy přihlíží k anglické i americké judikatuře. Stejně jako Austrálie a Nový Zéland, i Kanada odmítá aplikovat případ *Rookes v. Barnard*. Exemplární náhrada škody může být nařízena v široké škále občanskoprávních sporů. V případě *Vorvis v. Insurance Corp. of British Columbia*¹⁷ rozhodl Nejvyšší soud, že exemplární náhrada škody může být nařízena, pokud jednání žalovaného bylo zvláště hrubé, mstivé, zavrženíhodné nebo zlomyslné. V případě *Hill v. Church of Scientology*¹⁸ pak Nejvyšší soud stanovil, že exemplární náhrada škody je přípustná, jen pokud náhrada škody za skutečnou újmu by byla nedostatečná, aby bylo dosaženo cílů potrestání žalovaného a odrazení obdobného chování v budoucnu. V praxi je exemplární náhrada škody obvykle přirčena v případě mimosmluvní odpovědnosti za úmyslně způsobenou škodu (např. pomluvou, napadením, nezákonným omezením osobní svobody), pokud jednání žalovaného bylo obzvláště zavrženíhodné. Exemplární náhrada škody v případě škody způsobené nedbalostí bývá jen zřídkakdy přiznána. V případě odpovědnosti za škodu způsobenou porušením smluvního závazku může soud rozhodnout o exemplární náhradě škody, jen pokud by jednání žalovaného bylo protizákonné (např. z hlediska mimosmluvní odpovědnosti za škodu), i pokud by neexistoval smluvní závazek.

Pokud jde o zásadu *ne bis in idem*, kanadské soudy zohledňují skutečnost, že žalovaný již byl potrestán v rámci trestního řízení. Např. v případě *Buxbaum v. Buxbaum*¹⁹ rozhodl odvolací soud v Ontariu o snížení výše exemplární náhrady škody z původních \$ 130 000 na \$ 65 000 vzhledem k tomu, že žalovaný již byl potrestán za stejný čin (vraždy manželky navrhovatele) odnětím svobody na 25 let. Předchozí trestní sankce může tedy snížit výši exemplární náhrady škody, avšak zcela nevylučuje možnost exemplární náhradu škody uplatňovat.

¹⁷ *Vorvis v. Insurance Corp. of British Columbia* [1989] 1 SCR 1085

¹⁸ *Hill v. Church of Scientology* 2 SCR 1208

¹⁹ *Buxbaum v. Buxbaum* [1997] OJ No. 5166

Pro stanovení výše exemplární náhrady škody ponechávají obvykle soudy porotám velký prostor pro vlastní uvážení. Nicméně v případě *Whiten v. Pilot Insurance Co.*²⁰ rozhodl Nejvyšší soud, že by porota měla být vždy náležitě poučena soudcem o účelu exemplární náhrady škody a o skutečnostech, které je nutné zvážit při stanovení její výše:

- exemplární náhrada škody je považovaná za zcela výjimečnou náhradu,
- exemplární náhrada škody může být přiznána, *jen* pokud jednání žalovaného bylo svévolné, zlomyslné nebo zvlášť zavrženíhodné a vybočovalo z obvyklého standardu rozumného chování,
- výše exemplární náhrady škody musí být úměrná způsobené škodě, závažnosti jednání, postavení navrhovatele ve vztahu k žalovanému a případnému zisku žalovaného z takového jednání,
- porota by měla zohlednit jakékoli pokuty či jiné tresty, které již za tento čin byly uloženy žalovanému,
- exemplární náhrada škody by měla být přirknuta především tehdy, když by jednání žalovaného zůstalo jinak nepotrestáno nebo by bylo jen nedostatečně potrestáno, resp. pokud by náhrada skutečně způsobené újmy neumožnila dosáhnout cílů potrestání, odrazení a odsouzení daného jednání.
- cílem exemplární náhrady škody není kompenzovat navrhovatele,
- výše exemplární náhrady by neměla být vyšší, než je nezbytně nutné, aby bylo dosaženo výše uvedených cílů,
- ačkoli stát získá peněžitý trest v trestním, přestupkovém nebo správním řízení, exemplární náhrada škody případně navrhovateli, který tuto náhradu dostane navíc, kromě náhrady skutečně způsobené újmy,
- obvykle i nízká výše exemplární náhrady škody postačí, aby bylo dosaženo výše uvedených cílů.

Na rozdíl od USA, Nejvyšší soud v Kanadě odmítl teorii, že by bylo vhodné při stanovení výše exemplární náhrady zohlednit její úměrnost vůči náhradě skutečné újmy – tato úměrnost je podle Nejvyššího soudu irelevantní, protože exemplární náhrada škody by měla být úměrná jen ve vztahu k závažnosti jednání žalovaného.

²⁰ *Whiten v. Pilot Insurance Co.* [2002] 1 SCR 595, 646.

3) Exemplární náhrada škody jako nástroj odlišného regulačního modelu pro vynucování práva

a) Přesun k soukromoprávní regulaci jako vhodnějšímu nástroji pro vynucování práva v USA

Vysvětlení proč institut exemplární náhrady škody je tak hojně využíván zejména ve Spojených státech amerických (a proč výše exemplární náhrady někdy dosahuje až deseti nebo stonásobku skutečně způsobené újmy) souvisí s prolínáním veřejného a soukromého práva v USA. To, co je v kontinentálních evropských státech obvykle vnímáno jako výlučná pravomoc státních orgánů – tj. represe protizákonného jednání, vynucování práva – je v USA v praxi často přesouváno na privátní sféru. Tento jev například popisuje americký profesor práva Carrington ve svém článku pro německé právníky:

„První věc, kterou si musí evropští právníci uvědomit o americkém právu je, že veřejné a soukromé právo je málokdy rozlišeno. Americké soudní orgány, na rozdíl od většiny ostatních států, nejsou ve vztahu k soukromým žalobám určeny jen k řešení soukromoprávních sporů, ale mají umožnit i soukromé vynucování toho, co je v ostatních státech vnímáno jako právo veřejné. Tento cíl vychází ze všeobecné nedůvěry občanů v politické instituce a státní činitele, na které by američtí občané museli spoléhat, pokud by soukromé donucovací prostředky nebyly dostupné, tak jak jsou. Tato nedůvěra je reflektována (...) tak jak to popsal Alexis de Tocqueville v roce 1835, v americkém zvyku se soudit ve věcech, které se jich týkají.“²¹

Možnost domáhat se exemplární náhrady škody vychází z odlišného regulačního modelu soukromé sféry. V americkém common law je chování soukromých subjektů spíše regulováno *ex post* prostřednictvím judikátů (rozhodnutí o povinnosti nahradit škodu v občanskoprávních sporech - právo soukromé), než *ex ante* prostřednictvím detailních právních předpisů (zákonů, kodexů, nařízení či vyhlášek - právo veřejné). *Soukromý regulační model* má původ v 19. století v době, kdy byl přijat první zákon o ochraně hospodářské soutěže v roce 1890, který měl za cíl ochránit malé podnikatelské subjekty od kartelových praktik velkých podniků, které vzešly z průmyslové revoluce. Kartely ovšem v té době měly takovou politickou moc, že byly schopny zastrašit nebo podvrátit státní orgány, které by se rozhodly jakkoli zakročit proti jejich praktikám. Vzhledem k nedostatečným prostředkům a politické vůli na straně státních orgánů by docházelo k nerovnému a nepravdělnému souboji se státní mocí, který by nedokázal kartely dostatečně postihnout a porušování pravidel hospodářské soutěže by bylo nadále výhodné i přes nově přijatá pravidla. Z tohoto důvodu byl zvolen regulační model s důrazem na soukromoprávní donucovací prostředky, které se opíraly o exemplární náhradu škody (tzv. *treble damages* – náhrada škody ve výši

²¹ Prof. Dr. Carrington, D., LL.B., „Punitive Damages – The American Tradition of Private Law, HFR 2004, Beitrag 7, Seite 1.

trojnásobku skutečné újmy). Cílem *treble damages* bylo poskytnout soukromým žalobcům dostatečný stimul, aby se pustili do sporů s velkými kartely a aby z případné náhrady škody bylo možné uhradit nejen skutečnou újmu, ale i honorář jejich advokátů, a aby výše náhrady škody měla i represivní účinek ve vztahu ke kartelům. Výhoda tohoto regulačního modelu byla, že kromě správního řízení vedeného orgány veřejné moci (které lze teoreticky politickým vlivem či korupcí sabotovat) musely kartely počítat i s množstvím soukromoprávních žalob, které již nebylo tak snadné politicky ovlivnit.

V současné době jsou soukromé žaloby primárním nástrojem regulace amerického práva cenných papírů, ochrany spotřebitele, občanských práv, hospodářské soutěže a práva životního prostředí, ačkoli i státní orgány vykonávají kompetence v těchto oblastech. Kromě tradiční nedůvěry ve schopnost státních orgánů zajistit vynucení práva odráží tento regulační model i ústavní ochranu podnikatelů od přílišné zákonné regulace: rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ve věci *Thompson v. Western States Medical Center*²² stanovilo např. že přílišná regulace toho, co může a nemůže být řečeno v reklamě na léky, je nezákonným zásahem do práva farmaceutických firem na svobodný projev. Tím však nejsou nikterak omezeny soukromé subjekty v možnostech soukromoprávních žalob pro porušení obecných pravidel občanského práva (tj. omezení *veřejnoprávní regulace* znamená přesun k *soukromoprávní, resp. justiční ex post regulaci* vztahů mezi ekonomickými subjekty).

Kromě možnosti žádat exemplární náhradu škody poskytuje americký právní řád „soukromým žalobcům“ množství dalších výhod, které motivují poškozené podat soukromoprávní žaloby:

- možnost zažalovat subjekt bez rizika, že bude navrhovatel povinen náklady žalovaného v souvislosti se soudním řízením, pokud bude žaloba zamítnuta (tzv. „American rule on attorney fee recovery“),
- možnost dohodnout smluvní odměnu pro advokáta jako určité procento z vysouzené částky (tzv. „contingency fee“). Jelikož advokát nezíská honorář v případě neúspěchu, musí mít dostatečný příjem pro svou činnost ze sporů, které občas vyhraje. Vysoudí-li vysokou exemplární náhradu škody v jednom sporu, pak jeho honorář (např. 10% z 1 milionu dolarů) umožní advokátovi zastupovat klienty v mnoho dalších sporech, v nichž si nemusí být jistý úspěchu.

²² *Thompson v. Western States Medical Center* 122 S. Ct. 1497 (2002)

- procesní pravidla umožňují soukromým žalobcům přístup ke všem potřebným údajům a dokumentům, které má k dispozici žalovaný (tzv. právo na „discovery“), což umožňuje rozsáhlé „soukromé vyšetřování“ praktik žalovaného.
- možnost sdružení více poškozených do společných žalob, resp. do žalob, které zastupují celou objektivně stanovenou kategorii poškozených (tzv. „class action“). Tato možnost je obzvláště výhodná, pokud výše škody v jednotlivých případech je nepatrná a poškozené osoby nejsou samy o sobě motivovány zažalovat pachatele škody (navíc by advokát zřejmě odmítl zastoupit žalujícího na základě contingency fee, protože pravděpodobná výše náhrady škody, včetně exemplární náhrady škody, by byla v jednotlivém případě zanedbatelná).
- právo na proces před porotou rovněž dle některých právních expertů zvyšuje důvěru v soudní systém – o vině a výši náhrady škody nerozhoduje soudce, ale skupina spoluobčanů. Porota v praxi téměř imunní vůči jakékoli případné korupci vzhledem k množství členů, kteří nemají jinak mezi sebou nic společného.

b) Přesun k soukromoprávní regulaci jako vhodnějšímu nástroji pro vynucování práva v Evropské unii

Snaha částečně zavést tento regulační model zejména pro oblast soutěžního práva je patrná i v Evropské unii, avšak Česká republika zůstává vůči tomuto modelu značně skeptická. Například v *Zelené knize – žaloby o náhradu škody způsobené porušením antimonopolních pravidel ES z roku 2005*²³, píše Komise:

„Prosazování antimonopolních pravidel podle článků 81 a 82 Smlouvy je zajišťováno veřejnoprávní i soukromoprávní cestou. Oba způsoby jsou součástí společného systému prosazování práva a slouží stejnému účelu: odrazovat od jednání, jež je v rozporu s hospodářskou soutěží a z hlediska antimonopolního práva je nepřijatelné, a chránit podniky a spotřebitele před tímto jednáním a jím způsobenými škodami. Prosazování antimonopolního práva ve veřejném a v soukromém zájmu je důležitým nástrojem k vytvoření a udržení konkurenceschopného hospodářství.

(...)

Žaloby o náhradu škody způsobené porušením antimonopolních pravidel slouží několika účelům, zejména odškodnění těch, kdo utrpěli újmu následkem jednání v rozporu s hospodářskou soutěží, a zabezpečení plné účinnosti antimonopolních pravidel zakotvených ve Smlouvě odrazováním od takového jednání, což významnou měrou přispěje k zachování účinné hospodářské soutěže ve Společenství.“

Cílem zelené knihy je určit hlavní překážky, které existují v právních rádech členských států EU a brání účinné soukromoprávní regulaci soutěžního práva, které by mělo přispět k lepší vynutitelnosti unijních pravidel hospodářské soutěže. Za tyto překážky je Komisí označována zejména výše

²³ *Evropská komise, Zelená kniha – žaloby o náhradu škody způsobené porušením antimonopolních pravidel ES*, KOM (2005) 672 v konečném znění, kód Rady 5127/06, dokument PSP VEZ 5127/06.

náhrady škody, přičemž Komise předložila několik variant, které vychází nejen z kontinentálního, ale nově i z angloamerického modelu exemplární náhrady škody:

- kontinentální model: vymezení škody, která má být nahrazena v souvislosti se ztrátami, jež žalobce utrpěl v důsledku protiprávního jednání žalovaného (náhrada škody zahrnující pouze samotnou škodu).
- angloamerický model: vymezení škody, která má být nahrazena v souvislosti s nelegálními zisky porušitele (vrácení nelegálních zisků), resp. náhrada v dvojnásobné výši v případě horizontálních kartelů.

Za problém je rovněž označen omezený přístup navrhovatele k informacím. Komise píše, že „je proto třeba zvážit, zda by neměla být zavedena povinnost poskytnout dokumentaci či jinak zajistit přístup k důkazům. To je zvláště důležité v případě nezávisle podaných žalob. Stejně tak by se mělo zvážit, zda by měla být žalovaná strana povinna zveřejnit dokumenty, které předložila orgánu pro hospodářskou soutěž.“

Naopak *Rámcová pozice vlády ČR k této zelené knize*²⁴, zpracovaná Úřadem pro ochranu hospodářské soutěže (ÚOHS), obhajuje tradiční kontinentální regulační model: „*Soukromoprávní žaloby zůstávají pouze doplňkem k prostředkům veřejného práva, neboť výlučně Úřadu přísluší zajišťování ochrany hospodářské soutěže jako systému.*“ V reakci ÚOHS na otázky obsažené v zelené knize ÚOHS rovněž vyjadřuje úřad zásadní nesouhlas s navrhovaným angloamerickým pojetím náhrady škody: „*Náhrada škody je v českém právu vnímána jako kompenzace utrpěné újmy, tj. nahrazuje se skutečně vzniklá škoda a případný ušlý zisk. Toto kritérium doporučujeme jako základ i ve věcech hospodářské soutěže, nedoporučujeme proto, aby byla výše náhrady škody odvozována od zisku delikventa ani poskytování náhrady škody ve výši násobků škody skutečné.*“ Úřad rovněž nedoporučuje přesun k americkému modelu „discovery“ pokud jde o přístup soukromých žalobců k důkazům: „*Doporučujeme taková pravidla pro přístup k důkazům, která by potencionálním žalobcům zajistila přístup k dokumentům držným soutěžními úřady či Komisí (v českých právních poměrech např. umožněním nahlédnutí do spisu), která by však neukládala jednotlivcům-potencionálním žalovaným povinnost takové dokumenty předkládat potencionálním žalobcům.*“

²⁴ *Rámcová pozice / Stanovisko pro Parlament ČR ke Green Paper.*

Rozdíl názorů, který zde panuje mezi návrhy Komise a zásadním nesouhlasem České republiky s posílením *soukromého regulačního modelu* v soutěžním právu je příkladem tradičního pnutí mezi kontinentálním právem a právem angloamerickým, stejně tak jako je příkladem toho, jak je vývoj právního řádu Evropské unie (a potažmo i v České republice, která evropské předpisy musí transponovat) nutně ovlivněn oběma právními tradicemi.

4) Exemplární náhrada škody ve státech s kontinentální právní tradicí

Při jakékoli úvaze o zavedení institutu exemplární náhrady škody ve státě s kontinentální právní tradicí je nutné především mít na vědomí skutečnost, že nejde o samostatný právní institut, který by bylo možné jednoduše převít z anglo-amerického systému práva. Jde o právní nástroj, který vychází z odlišného regulačního modelu pro vynucování práva a který pro svou správnou funkci v rámci tohoto modelu musí být aplikován společně s dalšími zejména *procesními* právními nástroji. Jak je zmíněno v návrhu Komise, tak například otázka procesní úpravy přístupu žalující strany k důkazním materiálům je neméně důležitým aspektem soukromoprávního regulačního modelu. Nelze tedy očekávat od pouhého převzetí možnosti žádat exemplární náhradu škody, že dojde k výhodám spojeným s angloamerickým regulačním modelem (tj. doplnění nebo částečnému nahrazení úlohy státních orgánů při vynucování práva důrazem na soukromé žalobce), aniž by se převzaly ostatní související procesní instituty, které posilují postavení soukromých žalobců.

V takovém případě by bylo především vhodné zahájit odbornou diskusi (tak, jak učinila Evropská Komise v případě zelené knihy, která zvažuje možnosti posílení úlohy soukromých žalobců v soutěžním právu) s cílem zjistit, zda a jakým způsobem by bylo vůbec možné skloubit anglo-americký regulační model s kontinentálními právními řády. V opačném případě hrozí, že bude možnost žádat exemplární náhradu škody nekonceptně včleněna do právního řádu, aniž by se dostavily očekávané výhody. Naopak, riziko nekonceptního začlenění tohoto institutu do kontinentálního právního řádu je o to větší, že nejenže se zřejmě *nedostaví* očekávané výhody tohoto regulačního modelu, ale zcela jistě se *dostaví* jeho vážné nevýhody, především možnost prolomení zásady *ne bis in idem*, tj. zákazu dvojího potrestání, a bezdůvodné obohacení žalujícího.

a) Québec

Právní řád kanadské provincie Québec je značně smíšený - kanadská ústava stanoví oblasti práva, které podléhají federální a provinční jurisdikci, přičemž soukromé občanské právo je v pravomoci

provincie a vychází z francouzského kontinentálního modelu, zatímco právo trestní je v pravomoci federálního parlamentu a vychází z britského common law. Vlivem okolních provincií a států se však občanské právo procesní značně podobá anglo-americkému modelu, včetně kontradiktorního systému soudního řízení (na rozdíl od inkvizičního systému, který platí ve většině kontinentálních jurisdikcích). Začlenění institutu exemplární náhrady škody do québeckého občanského práva je odrazem hybridní povahy právního řádu, neboť postavení soukromého žalobce je v občanskoprávních sporech posíleno nejen možností získat exemplární náhradu škody, ale i dalšími procesními nástroji, které vycházejí z angloamerické právní tradice (např. „discovery“ atd.).

§ 1621 Obč. zák.²⁵ umožňuje soudu přiřknout exemplární náhradu škody (tzv. dommages-intérêts punitifs) jen v případech stanovených zákonem, přičemž jejich výše nesmí přesáhnout to, co je nutné pro naplnění jejich odrazujícího (preventivního) účinku. Soud přihlédne vždy k okolnostem případu, zejména k závažnosti jednání žalovaného, jeho majetkovým poměrům, rozsahu skutečně utrpěné újmy, kterou musí žalovanému nahradit, stejně tak ke skutečnosti, zda náhrada škody nebo její část (včetně exemplární náhrady) bude zaplácena třetí osobou, např. pojišťovnou. Občanský zákoník stanoví, že exemplární náhrada škody je přípustná např. v případě diskriminace zájemců o uzavření nájemní smlouvy z důvodu těhotenství nebo počtu dětí (ledaže by rozměry bytu objektivně neumožňovaly ubytování takového počtu osob) nebo v případě obtěžování nájemce pronajímatelem (tím, že mu pronajímatel neumožní pokojně užívat byt, nebo se snaží způsobit, aby nájemce byt opustil). § 1610 pak stanoví, že právo na náhradu škody, včetně exemplární náhrady škody, je postupitelné (obchodovatelné), s výjimkou nároků, které se týkají újmy na osobnostních právech. Další provinční zákony pak stanoví specifické případy, kdy se může žalující domáhat exemplární náhrady škody.

b) Filipíny

Kontinentální právní tradice je na Filipínách značně ovlivněna americkou okupací v první polovině 20. století. *Občanský zákoník*²⁶ výslovně umožňuje exemplární náhradu škody (tzv. nápravná náhrada škody) jako doplněk náhrady škody za skutečně způsobenou újmu. Soud rozhodne o exemplární náhradě škody v občanskoprávním sporu, pokud žalovaný jednal bezohledně, podvodně, zvláště bezohledně nebo zlomyslně a způsobil žalovanému škodu. Cílem exemplární

²⁵ Code civil du Québec, (L.Q., 1991, c. 64).

²⁶ Civil Code of the Phillipines, Republic Act no. 386, citován v : AIPPI-Report Q186, Punitive Damages as a contentious issue in Intellectual Property Rights, web: <http://www.aippi.org/reports/q186/q186_philippines.pdf>

náhrady škody je odradit ostatní od obdobného chování v budoucnosti, stejně tak jako potrestat společenskou nebezpečnost daného jednání. Obdobně i *zákon o právech duševního vlastnictví*²⁷ stanoví, že v případě úmyslného porušení práv duševního vlastnictví může soud v občanskoprávním sporu naříditi žalovanému nahradit dvojnásobnou výši skutečně způsobené újmy.

c) Další státy – Itálie, Brazílie

V některých státech s kontinentální právní tradicí se při rozhodování o výši náhrady škody za nemajetkovou (morální) újmu objevuje tendence soudů zohledňovat nejen závažnost jednání pachatele (včetně jeho případného zisku z protizákonného chování), ale i potřebu odradit pachatele a další osoby od podobného chování v budoucnosti. Vzhledem k tomu, že morální újma je těžko vyčíslitelná, soudy mohou buďto mlčky nebo i výslovně přihlídnout k různým faktorům při rozhodování o její výši: např. k potřebě odradit ostatní od obdobného protizákonného chování nebo k potřebě potrestat žalovaného. V takovém případě se může z náhrady nemajetkové újmy v praxi stát exemplární náhrada škody, byť to zákon výslovně nepředvídá.

V Itálii soudy tyto skutečnosti zohledňují zejména v případě stanovení výše náhrady škody v případě úmyslné újmy na osobnostních právech žalujícího.²⁸ Obdobný přístup je v praxi uplatňován některými brazilskými soudy, ačkoli brazilský občanský zákoník rovněž neobsahuje ustanovení o exemplární náhradě škody. V jednom případě rozhodl soud v Sao Paulu, že výše náhrady škody za morální újmu by měla být taková, aby odradila ostatní od podobného chování v budoucnosti²⁹, v jiném pak zmínil názor, že v Brazílii má náhrada škody plnit dvojí funkci - kompenzovat skutečně způsobenou újmu a potrestat žalovaného³⁰. Dalším trendem brazilské judikatury v občanskoprávních sporech je zohlednění tzv. společenské újmy (resp. společenské nebezpečnosti) v případech úmyslného porušení zákona nebo smlouvy, přičemž povinnost nahradit tuto společenskou újmu by měla žalovaného potrestat.

²⁷ Intellectual Property Code of the Phillipines, Republic Act no. 8293.

²⁸ Gallo, P., Punitive Damages in Italy? (Cardozo Electronic Law Bulletin, 1997), web: <<http://www.jus.unitn.it/cardozo/Review/Torts/Gallo-1997/gallo.htm>>.

²⁹ State Court of São Paulo (TJSP). Ap. n. 41.395.4-6; Bittar, Carlos Alberto. *Reparação civil por danos morais*, 3rd Ed., São Paulo : RT, 1997, p. 279.

³⁰ State Court of São Paulo (TJSP). Ap. n. 124.316.4-1; Pereira, Caio Mario da Silva. *Responsabilidade Civil*. Rio de Janeiro : Forense, 1989, p. 67.

5) Zdroje

Zákony a legislativní návrhy:

- 2. Kniha Mojžíšova zvaná Exodus
- CERCLA 42 USC §9607(c)(3)(1994)
- Civil Code of the Phillipines, Republic Act no. 386, citován v : AIPPI-Report Q186, Punitive Damages as a contentious issue in Intellectual Property Rights, web: <http://www.aippi.org/reports/q186/q186_philippines.pdf>
- Code civil du Québec, (L.Q., 1991, c. 64).
- *Evropská komise, Zelená kniha – žaloby o náhradu škody způsobené porušením antimonopolních pravidel ES*, KOM (2005) 672 v konečném znění, kód Rady 5127/06, dokument PSP VEZ 5127/06.
- Gallo, P., Punitive Damages in Italy? (Cardozo Electronic Law Bulletin, 1997), web: <<http://www.jus.unitn.it/cardozo/Review/Torts/Gallo-1997/gallo.htm>>.
- Hammurabiho zákoník
- Intellectual Property Code of the Phillipines, Republic Act no. 8293.
- Rámcová pozice / Stanovisko pro Parlament ČR ke Green Paper.

Odborná literatura:

- Bittar, Carlos Alberto. *Reparação civil por danos morais*, 3rd Ed., São Paulo : RT, 1997, p. 279
- Prof. Dr. Carrington, D., LL.B., „Punitive Damages – The American Tradition of Private Law, HFR 2004, Beitrag 7, Seite 1.
- Gotanda, John, "Punitive Damages: A Comparative Analysis" (2003, paper 8 Villanova University School of Law, School of Law Working Paper Series).
- Pereira, Caio Mario da Silva. *Responsabilidade Civil*. Rio de Janeiro : Forense, 1989, p. 67.

Judikatura:

- *Backwell v. AAA* (1997) 1 V.R. 182, 1996
- *BMW of North America, Inc. v. Gore*, 517 US 559
- *Branchette v. Beaney*, [1992] 3 All E.R. 910 (C.A.), *Drane v. Evargelou*, [1978] 2 All E.R. 437 (C.A.)
- *Buxbaum v. Buxbaum* [1997] OJ No. 5166
- *Cassell & Co., Ltd. v. Broome*, [1972] 1 All E.R. 801 (H.L.)
- *Cooper Indus., Inc. V. Leatherman Tool Group, Inc.* 532 US 424, 424 (2001)
- *Coyne v. Citizen Finance Ltd.* (1991) 172 CLR 211, 238
- *Gray v. Motor Accident Commission* (1998) 196 C.L.R. 1, 14
- *Hill v. Church of Scientology* 2 SCR 1208
- *Rookes v. Barnard*, [1964] A.C. 1129 (H.L.)
- State Court of São Paulo (TJSP). Ap. n. 124.316.4-1
- State Court of São Paulo (TJSP). Ap. n. 41.395.4-6
- *Taylor v. Beere* [1982] 1 NZLR 81
- *Thompson v. Western States Medical Center* 122 S. Ct. 1497 (2002)
- *Vorvis v. Insurance Corp. of British Columbia* [1989] 1 SCR 1085
- *Whiten v. Pilot Insurance Co.* [2002] 1 SCR 595, 646
- *Whitfeld v. DeLauret & Co. Ltd.* (1920) 29 C.L.R. 71, 77
- *Wilkes v. Wood*, 98 Eng. Rep. 489 (C.P. 1763)